

Преглед

Божана Филипова
(Софийски университет)
bozhanafilipova@gmail.com

Еднорози на метаморфозата: Софийският литературоведски семинар чете Кафка

Bozhana Filipova
(Sofia University)
bozhanafilipova@gmail.com

Unicorns of Metamorphosis: The Sofia Literary Theory Seminar reads Kafka

„The Time of Metamorphosis: Essays on Kafka” by the Sofia literary theory seminar shows a strong presence in the contemporary philosophical debate on the topic of metamorphosis. Starting from a detailed reading of Kafka’s text, the authors test the analytical, critical and meta-power of the figure. Kafka’s narrative is recognized in its potency for resistance to the heteronomies of the economic and political status quo in which we are nowadays intertwined.

Keywords: metamorphosis, substraction, persistence, reflexivity, fantastic

„Времето на метаморфозата”, сборник от статии върху едноименната творба на Кафка, ни прави задочни слушатели на един от „хубавите разговори” на авторите от Софийския литературоведски семинар, започнал още през януари 2014 г. Без задължеността към изграждането на една хомогенна теза, но в рамките на споделения интерес и интимната си атмосфера, жанрът на разговора въвежда по нов начин и с нова сила в динамиката на интелектуалния дебат, усилюва приятелските несъгласия, динамизира тезите, позволява трансформацията на гледната точка в ход.

Сборникът може да се чете напълно автономно, но и в неговата отвореност, континуалност. Изборът на „Метаморфозата“ на Кафка като обект на интереса на Софийския литературоведски семинар е напълно съзвучен със съвременния философски интерес към метаморфозата и в частност – с проекта, а може би по-добре work in progress на Боян Манчев. Това личи особено силно, доколкото като координати на рефлексите върху Кафка функционират, споделени от останалите автори, четири важни за Манчев перспективи на мислене на метаморфозата: онтологическата, естетическата, критическата и политическата. Тези перспективи едва ли са били изходна точка или крайна цел за който и да е от авторите. По-скоро, струва ми се, те са служили като структуриращи платформи на едно освобождаване на мисълта.

Кафка е, без съмнение, монахът-аскет на метаморфозата, радикалният отстъпник от просвещенско-романтичното главозамайване от метаморфозата на природата и нейното най-сублимно цвете: човешкият дух. Един майски бръмбар, хлебарка, гад, паразит – ungeheuer Ungeziefer – застава на това запазено за човека „най-високо място“ в метаморфозата на света, с което тя завинаги е извадена от картезианската логика и позитивно-прогресивните телеологии на XVIII и XIX в. Мисленето за метаморфозата на света откъм Грегор Замза поставя на изпитание онтологическия въпрос за света, за човека, за нечовешкото и дегенерацията с механиката на имплозията, през логиката на хиазма, на некомуникативността, на негативната реторика, на фантастичната авторефлексивност. Това са само част от темите, към които се обръщат Радосвет Коларов, Дарин Тенев, Миглена Николчина, Мария Калинова и Камелия Спасова, Еньо Стоянов и Боян Манчев.

„Метаморфозата“ на Кафка отменя патоса на другите разкази за метаморфози. Отстъпът на Кафка е не толкова в обратата на онтологическия ред през фигурацията на Замза: подобен ход виждаме още при Овидий. Макар на пръв поглед да остава извън шока на дегенерацията, в сърцето на разказа стои отношението на метаморфозата към времето и вероятно именно затова времето е фокус на заниманията на семинара. Метаморфозата на Замза е постепенна и сложна, защото е асиметрична на неговото „оставане-човек“ (ако си позволяя контра-термин на „ставането-животно“ на Делъоз и Гатари). Тя е процесуална и се разтяга не просто в продължителността на една нощ, а в безначалността и следователно в безкрайността на своето празно траене.

Времето на метаморфозата е времето на безкрайната продължителност, на интензивната напрегнатост в едно неизбежно умиране, изпъване, разтягане на момента на смъртта, на безлико отпадане от живота. То подрива трагизма на безликата, неизобразима, невъобразима смърт, високо трагична и абсолютна. Това време изравнява, слива живота и неживота, като полага внезапността на метаморфозата в баналната повторителност. Именно, вторият обрат на Кафка засяга смъртта като най-висока точка на ексцеса на метаморфозата. Това не е миг на метаморфозата на Овидий, миг на насилие, граничен миг на ексцеса на една форма на живот в друга, миг на свръхинтензивност.¹ Или, по думите на Еньо Стоянов: „Смъртта не е суверенно екстатичен акт на самоутвърждаване, не е негово решение, а сякаш резултат от бавен процес на умиране, задействан в скованото от вгнездената в него ябълка.” (Стойнов 2016:132.)

„Метаморфозата” на Кафка е бавно движение на постепенното втвърдяване, застиване, вкаменяване, негативното движение на самия живот. И ако тя събужда ужаса от инволюцията, първият въпрос, който подлага на изпитание философския проект за метаморфозата, в частност – неговите онтологически и етически залози, е въпросът за нейната позитивност.² Споделяме убеждението, че метаморфозата на Замза в *ungeheuer Ungeziefer* е най-високата степен на тази метаморфна позитивност, позитивността на фантастичния и неочакван излаз от профанното, от баналното и всекидневното, но в същата степен и от трансцендентното, възвишеното, високото трагично, титаничното.

Що се отнася до отварянето на границите на тази позитивност, Мария Калинова и Камелия Спасова сполучливо намират ново име на утвърдителната сила на Кафка: „негативен анагнорисис”. Зададен от необходимостта на модерния антипреход от незнание към знание, той се осъществява в три степени: метаморфозата-повторение, изведена от Фройд, метаморфозата-отрицание, актуализираща Адорновата негативна диалектика и сработването на двете като отрицание-метаморфоза, но не за да контрира, а за да утвърди в нейната сложност позитивната сила, метаморфозата. Негативният анагнорисис предлага

¹ Сравнявам негативно Кафка с модела на Достоевски, анализиран внимателно в „Тялото-метаморфоза” (Манчев 2007: 147-187) и „La métamorphose et l’instant : Désorganisation de la vie” (Manchev 2009: 19-36).

² Боян Манчев определя метаморфозата като позитивна фигура на силата на трансформация, която включва стабилните онтологически, политически и естетически позиции. (Manchev 2009: 2)

допълнителна възможност за сложно мислене на понятието „позитивност“, което го вади от плоскостта на призивната позитивност към здравословно щастие, но остава и извън погледа на дионисиевската свобода и философията, която я следва. В прочита на Софийския литературоведски семинар Кафка позволява извеждането и експериментирането с различни нива на позитивността.

Изходен пункт на всеки от прочитите е дейталното аналитично вглеждане в езика на „Метаморфозата“ и нейните механизми: на първото изречение, на първите три параграфа, на разлепянето на перспективите, на хиазмичната логика на разпределянето на компонентите на разказа, на „Метаморфозата“ като автотекст и интертекст. Разглеждат се внимателно особеностите на текста на Кафка в различни литературноисторически перспективи: на литературата на модернизма, към която традиционно отнасяме Кафка, макар че той не се поддава лесно на експерименталните императиви на времето, и назад – в по-едър план - през класическия реалистичен роман чак до Омир.

Преди да въведат в по-широките полета на политико-икономическия анализ, на естетиката, на онтологията, предложените прочити разкриват пред читателите сложната нелинейна динамика на метаморфозата като метаморфози на разказа. Именно литературоведският множествен поглед, който държи панорамния хоризонт, позволява вглеждането в операционалността на езиковата и повествователна логика на метаморфозата. Внимателният анализ на повествованието и лингвистиката на текста отваря фундамента на трансформационните динамики на света. Радосвет Коларов, когото още преди да сме прочели или чули, сме заподозрели в желанието за почти хирургически разрез на литературния текст, поставя не затворения в литературността въпрос за езика на метаморфозата (фигурата на бронята, свиването навътре, изкривяването на звука в ухото), един несъмнено ключов въпрос, но и езика като израз на фините движения на метаморфозата. Езикът се отваря като неочаквано място на идеалните преноси от човешко към нечовешко. Езикът е сянката в блясъка на метаморфозата, от която изпълзва нашето нечовешко.

Еньо Стоянов проследява парадигмалната експанзия на трансформациите в разказа – от Грегор през останалите персонажи до естетическите категории, на които наративът се опира. Светът се оказва имплозивно вгънат във вкаменяващото се тяло на Грегор. Откроявайки важната за разказа функция на разпределяне на компоненти според логиката на хиазма, неговият анализ прави втора стъпка: поставя ги

в паралел с хиазмичните трансформации на света и формите на литературата. Това позволява вникването във фундаменталната логика на разказа през по-широкия хоризонт на неговата генеалогия из-от динамиките на литературноисторическия процес, за да се види как те са противопоставени една спрямо друга, как взаимно се отменят и обезсилват в една хибридизация на текста, отворена перспективно към авторефлексивното му измерение.

Анализационната работа на Дарин Тенев върви в ритъма на една съвременна тенденция – а именно теория на моделите и в частност, на литературното моделиране, която е продукт на колаборацията му с школата за теория на моделите в Мюнстер. Начална точка на това литературоведско четене са „потенциите на разказа”, пулсиращите точки на напрежения, които самият той отваря. Литературното моделиране позволява да се открие удвояването на модела на разказа: метаморфозата не е само тема на разказа, а самото движение на разказа е *структурното ставане* на метаморфозата. Литературното моделиране разкрива мета-потенцията на метаморфозата, доближавайки се максимално до понятието мета-метаморфоза, което Манчев вече е разработвал (Manchev 2011:41) и допълнително разгръща и в този сборник. Но литературното моделиране е сякаш прицелено в разтвореното траене на метаморфозата и се опитва да го улови в неговата сингуларност, в динамиката на пластичната сила на метаморфозата. Литературното моделиране представя възможност за едно абстрактно, почти математическо въобразяване и проследяване на пластиката на метаморфозата.

Метаморфозата на разказа, или мета-потенцията на метаморфозата, в текста на Боян Манчев в този сборник е разпозната през автотекстуалната, огледална допълнителност на други два разказа на Кафка, „Присъдата” и „Грижата на бащата”. Завръщайки се към своите научни интереси към механизмите и модалностите на повествованието, и едновременно с това – към темата на Радосвет Коларов и Еньо Стоянов за втвърдяването на формите – и биологични, и повествователни - Боян Манчев откроява още една стъпка назад, контраход спрямо конвенцията на метаморфозата: в неговото четене не може да се говори за развитие от началото на разказа, а става въпрос за отлагане във времето, което изчерпва потенциите за потенциалността на разказа и представлява приключване на метаморфозата на разказа. В тази рамка Манчев извежда жеста на рефлексивността към Кантовата „целесъобразност без цел”, с което поставя изчерпването на потенци-

ите, лишеността от деятелност като контрапункт, радикален разрив с икономията на геноса: правото на смърт предлага изход от функционализирането на живота. В този смисъл то е вариация на темата за устояването. Извеждайки безцелната целесъобразност на Кафка, кантиански свръхестетизирайки я, Манчев инструментализира литературната творба като точка на устояване и критика. Това вписва Кафка в логиката на неговия собствен полит-икономически проект за устояване. Кафка е един от концептуалните персонажи на Боян Манчев.

Двама други автори в сборника – Миглена Николчина и Дарин Тенев споделят интереса към този диалог на Кафка с политическия и икономическия контекст, включително, или дори най-вече, в нашето съвремие. Дарин Тенев откроява парадоксалната логика на края на метаморфозата в самата метаморфоза. Донякъде с провокация към самия философски проект за метаморфоза, но едновременно с това и с волята за усилване на неговия критически потенциал, Дарин Тенев очертава критическото разлепяне на перспективите в самия него: на лице е метаморфозата като безкрайна, но празна промяна: това е императивът на новите форми, на безспирната и забързана динамика и обмен, в която всичко „трае като същото“. „Нищо, свързано с *Verkehr* не се мени. „Единственият изход от тази клопка изглежда метаморфоза на метаморфозата.” (Тенев 2016:53)

В нейната критическа инструментализация метаморфозата е изпитана и от Миглена Николчина. С други думи, една литературна творба, чиято фикционалност я предполага като политически невинна, е видяна в нейната критическа и политическа интензивност, нейният обект, ако не и субект – метаморфозата, е разпознат като политически опасен. Реконструкцията на рецепцията на Кафка в двата политически лагера в работата на Николчина, без непременно да се съсредоточава върху отговора на въпроса защо Кафка се превръща именно в тази „бомба със закъснител“, тази опасна творба, проследява нейните *unheimlich* ефекти в политическото и демонстрира по брилянтен начин през този конкретен случай една теза, в която разпознаваме по-широкия залог на нейната работа: действащата потенция, енергията-потенция на литературата, а с нея и на мисълта, склонността на мисълта към революция.³ Тук революцията се явява в своята призрач-

³ Бих искала да се върна тук, във връзка с интелектуалните революции, към привлечената в заглавието фигура на едрнорога с препратка към книгата на Миглена Николчина „Изгубените едрнорози на революцията” (Николчина 2012). Използвам този образ на Арент с препратка към тезата на Николчина за изгубените едно-

ност: „Никакъв бунт следователно не може да има в самото превращение: бунтът, както в анализа на Маркс, така и в новелата на Кафка е в опита да се мине зад него, както би казал Мамардашвили, колкото и невъзможно да изглежда това и да се улови сцената на това производство, в което човешкото е фаза, какавида на превърнатността.” (Николчина 2016:91) Този извод обаче не засяга само епохата преди ’89. Той отзвучава не само критически, а заработва в онтологически модус на метаморфозата, вече бидейки относим към политическия и етически дебат, заформен между животинските изследвания, транс- и пост-хуманизмите и биотехнологиите. В перспективата на нейния анализ, чийто най-тесен литературоведски фокус е сравнението на „Маска” на Лем и „Метаморфозата” на Кафка, собствените интереси на Миглена Николчина към нечовешкото и техниката, поставят необходимостта от новия хуманизъм на Цветан Стоянов като изход, алтернатива, или, както самата тя го формулира, изваждане, защото „ставането-животно на Грегор ще се окаже превърнатата форма на механизма, който натурализира производството на капитализма като такъв”. (Николчина 2016:91.) Изваждането открива една алтернативна възможност, или може би по-добре допълнителна възможност спрямо резистенцията и революцията.

Фантастичното е другият, споделен от авторите, алтернативен спрямо неумолимия икономически трансфер, път „отвъд”. Ако у Николчина фантастичното и нечовешкото оформят излаза към новия хуманизъм, вдъхновен от Цветан Стоянов, тази светла линия на фантастиката е усложнена от екзистенциалните бездни, които се отварят в традицията фантастичното да се мисли през чудовищното, което става възможно след Хьолдерлиновия превод на „Антигона” и коментара на Хайдегер върху непреводимостта на *to deinotaton*. Това е входът на Еньо Стоянов към катастрофичната логка на обратите в „Метаморфозата ” на Кафка, която излага голотата на метаморфозата. Камелия Спасова и Мария Калинова отварят „езика на фантастичното” към невъобразимото и непонятното в порядъка на буквализацията: „Това е фантастичното като литература на невъзможното, на изпразнената алегория и буквализацията, на кошмарната логика или литература на *непонятна метаморфоза*. (Спасова, Калинова 2016: 110) Така достигаме до чудодейната трансформация у Кафка, която минава през *зашеметяващата редукция* на фантастичното: разказвачът „представя

рози на интелектуалната революция в България с убедеността: те летят.

едно немислимо събитие, но вкарвайки го в логиката на баналното, ежедневно, с което последното в крайна сметка става още по-фантастично.” (Манчев 2016:145).

Като оставим множество интересни полета, подканящи ни да мислим метаморфозата на света незасегнати тук, в заключение ще кажа само, че „Времето на метаморфозата”, въвлича в усилието за създаването на нова интерпретация и това усилие отговаря напълно на императива на метаморфозата: но това не е императива за производството на интерпретации, все нови и още по-оригинални, а императива за разчупване на формите на мисълта. Без съмнение, сборникът е симптом на една много бавна и съвсем нелинейна промяна, трансформация на нашето интелектуално поле. Със сигурност, той се включва в пряк диалог с други издания (броя *L'invention de la metamorphose*, 64/2009 на списание *Rue Descartes*, издание на Международния философски колеж, Париж) и научни събития, европейски и световни, около темата за метаморфозата. В един авторефлексивен план, сборникът не просто експериментира нея, тя е не само обект на интерес, а превръщане този обект в инструмент на мисълта, обърнат към самата нея. „Времето на метаморфозата” експетиментира със собствената си мисъл, за да я разтваря и разтворява, за да твори и разтваря нашето интелектуално поле.

Цитирана литература

- Манчев, Боян 2016. Отвъд творбата: метаморфозата на разказа. – *Времето на метаморфозата: Опити върху Кафка*, София: Изток-Запад, 2016. [Manchev, Boyan 2016. *Otvâd tvorбата: metamorfozata na razkaza – Vremeto na metamorfozata: Opiti vârhu Kafka*, Sofia: Iztok-Zapad, 2016.]
- Манчев, Боян 2007. *Тялото-Метаморфоza*, София: Алтера, 2007. [Machev, Boyan 2007. *Tialoto-Metamofozza*. Sofia: Altera, 2007.]
- Николчина, Миглена 2016. Метаморфоza и изваждане: логика и биография в призрака на човешкото – *Времето на метаморфозата: опити върху Кафка*, София: Изток-Запад, 2016. [Nicolchina, Miglena 2016. *Metamorfoza i izvaždane: logika I biografia v prizraka na čoveškoto – Vremeto na metamorfozata: Opiti vârhu Kafka*. Sofia: Iztok-Zapad, 2016.]
- Николчина, Миглена 2012. *Изгубените еднорози на революцията: Българските интелектуалци през 1980-те и 1990-те години*. София: Литературен Вестник, 2012. [Nicolchina, Miglena 2012. *Izgubenite ednorozii na revoljucijata: Bâlgarskite intelektualci prez 1980-te I 1990-te godini*, Sofia: Literaturen Vestnik, 2012.]
- Спасова, Камелия/ Калинова, Мария 2016. Негативен анагнорисис: серия от отрицания при Кафка – *Времето на метаморфозата:опити върху Кафка*, София: Изток-Запад, 2016. [Spasova, Kamelia, Kalinova, Maria 2016. *Negativen*

anagnorosos: seria ot otricania pri Kafka - *Vremeto na metamorfozata: opiti vârhu Kafka*, Sofia: Iztok-Zapad, 2016.]

Стоянов, Еньо 2016. Обратът: хиазмичните трансформации на Грегор Замза – *Времето на метаморфозата: опити върху Кафка*, София: Изток-Запад, 2016. [Stoyanov, Enyo 2016. Obratât: hiasmičnite transformacii na Gregor Samsa – *Vremeto na metamorfozata: opiti vârhu Kafka*, Sofia: Iztok-Zapad, 2016.]

Тенев, Дарин 2016. Моделиране, метаморфоза: формалните указания на Кафка – *Времето на метаморфозата*, София: Изток-Запад, 2016. [Tenev, Darin 2016. Modelirane, metamorfoza: formalnite ukazania na Kafka – *Vremeto na metamorfozata: opiti vârhu Kafka*, Sofia: Iztok-Zapad, 2016.]

Manchev, Boyan 2009. *La métamorphose et l'insant : Désorganisation de la vie*, Paris : La Phocide, 2009.

Manchev, Boyan 2009. Horizons, *Rue Descartes*, № 2, 2009. – <http://www.cairn.info/revue-rue-descartes-2009-2-page-2.htm> (seen 15.03.2017)

Manchev, Boyan 2011. *Miracolo*. Milano: Lafranchi, 2011.